

*Голові спеціалізованої вченої ради
із захисту дисертації на здобуття
ступеня доктора філософії ДФ 17.051.107
докторці наук із соціальних комунікацій, професорці
кафедри соціальних комунікацій
та інформаційної діяльності
Запорізького національного університету
Березенко Віті Віталіївні*

ВІДГУК

офіційного опонента Зикун Наталії Іванівни
на дисертацію Коваль Анастасії Сергіївни
«Візуальні образи як спосіб репрезентації гендеру у соціальних медіа»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 061 «Журналістика» (галузь знань 06 – «Журналістика»)

Актуальність теми дослідження. Сучасний світ змінюється – постійно, послідовно, багатопланово. Зміни стосуються технологій, засобів комунікації, розуміння людини і її суспільних ролей. Важливим аспектом розвитку сучасного українського суспільства стає демократичне реформування всіх сфер соціального, політичного та культурного життя, що спрямоване на досягнення ключової мети сучасного суспільства — забезпечення свободи та рівності для всіх громадян незалежно від статі, гендеру, раси чи віросповідання. Транслятором таких змін стають соціальні комунікації.

В українському науковому дискурсі сформувався стійкий інтерес до проблеми гендерної різноманітності. Основним стимулом для активізації гендерних досліджень і відповідних практичних заходів у реалізації гендерної політики в Україні стали глобалізаційні процеси та участь у них нашої держави. Причому нині увага науковців виходить за межі традиційної протягом тривалого часу гендерної дихотомії, суспільство приходить до визнання гендерної різноманітності, що актуалізує науковий супровід і репрезентування цих змін.

Гендер активно досліджується представниками різних наукових напрямів. Останніми роками захищені дисертаційні роботи за спец. 061 «Журналістика», 034 «Культурологія». 2018 р. опублікована монографія «Основи теорії гендеру:

юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія / кол. авт.; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. К.: «Хай-ТекПрес», 2018. 348 с.). Відбувається складний процес зміни концептуальних підходів до вирішення гендерних питань, зміна притаманних українському соціуму власних звичаїв і традицій, в тому числі й у гендерних відносинах, що безумовно потребує оперативного наукового рефлексування. Однак, як буває інколи, достатньо вагомі й недосліджені пласти на певному етапі мало зацікавлюють дослідників.

Таку ситуацію маємо й із способами медійної репрезентації гендеру. Тому дисертація А. Коваль стала одним із елементів конструювання наукового образу гендерної різноманітності через увагу авторки до такого соціокомунікаційного інструменту, як використання візуальних образів репрезентації гендеру. Такий фокус роботи продиктований, зокрема, визначальним впливом на соціальний прогрес у комунікаційному плані виразних тенденцій цифровізації, візуалізації та дезінтермедіації комунікації. Знаково, що популярні соціальні медіа (зокрема, «Інстаграм» та «Тікток») є візуальними, і комунікативні можливості саме візуального контенту схвально оцінюються користувачами. Отже, візуальні образи обираються авторкою за предмет дослідження з огляду на значний потенціал у репрезентації гендерних ідентичностей у соціальних медіа, через їхню здатність передавати нюансовані смисли, викликати емоції та ефективно доносити складні ідеї.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано на кафедрі журналістики Запорізького національного університету. Вона узгоджується з навчальними планами й програмами кафедри, зокрема й науково-дослідними темами «Традиційні та нові медіа: історичний і теоретико-прикладний аспекти» (державний реєстраційний номер 0119U002915) та «Соціальнокомунікаційні механізми дискурсу деколонізації в умовах війни: український та глобальний контексти» (державний реєстраційний номер 0124U000753).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Гендерна теорія важлива з огляду на те, що дає можливість досягнути культурно-комунікативний прояв особистості через її поведінку, представлення нею своєї культурної ідентичності в приватному та публічному житті, вираження себе через стиль і манеру одягатися, колірні вподобання, жести, міміку, ходу, спосіб спілкування тощо, що, власне, і продемонстровано в роботі.

Надійність результатів дисертаційної розвідки забезпечується систематизуванням і комплексним осмисленням масиву наукових праць, дотичних до аналізованої проблеми, серед яких переважна більшість – англійською мовою, що сприяє введенню в науковий дискурс нових підходів, тлумачень, сприяє продуктивній науковій дискусії й виробленню нових оцінок проблеми.

Дисертація має традиційну структуру (вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел, додатки), продиктовану логікою наукового кваліфікування об'єкта і предмета дослідження та комплексом сформульованих дослідницьких завдань. На нашу думку, проте, формулювання об'єкта є дещо розмитим – авторка об'єкт визначає як «медіатексти» із наступним розлогим переліком масиву емпіричного матеріалу, використовуваного для виокремлення й препарування візуальних гендерних образів, що репрезентують концепти маскулінності й фемінності, небінарний гендер тощо.

Дисертантка на с.18 визначає чотири проміжні (чомусь) завдання, яким передуює блок запитань із шести пунктів (с.17), які обґрунтовують і спрямовують логіку наукового пошуку дослідниці, що засвідчують практичну орієнтованість отриманих результатів. Саме вони, здається, й формують змістовий каркас роботи, визначають напрями дослідницького інтересу. Варто підкреслити, що авторка свої наукові розмисли скрізь по тексті конструє навколо блоків запитань, що простежується як примітна особливість роботи (наприклад, с.39; с.69; с.106) (це мимоволі відсилає до герменевтичного примату запитання перед висловлюванням, сформульованого Г. Гадамером), однак у тексті дисертації

такі переліки здаються дещо обтяжливими. У науковому дискурсі вироблено формати логічного міркування, що дають можливість простежити причиново-наслідкові зв'язки й передати позицію автора.

У Розділі 1 *«Візуальна комунікація через призму критичного підходу»* дисертанткою окреслюється сутність і специфіку формування цінностей, стереотипів і маніпуляцій у візуальній комунікації, препарується поняття досвіду роботи реципієнтів із візуальними образами у соціальних медіа, визначаються чинники формування їхнього ставлення до візуального матеріалу із позицій критичного мислення, світоглядних установок, формулюються світоглядні причини поділу візуальних образів у медіапросторі на позитивні й негативні. Цікаві результати щодо останнього пункту дав проведений дисертанткою експеримент із оцінювання візуальних образів жінками і чоловіками (описаний на с. 52-59). Авторка порівнює підходи до аналізу візуального і вербального матеріалу в медіа, слушно висновуючи про їхні принципові відмінності.

Розділ 2 *«Деякі проблеми репрезентації гендеру у сучасній візуальній культурі»* представлений трьома підрозділами, у яких окреслюються особливості візуальної репрезентації жінок, небінарного гендеру й літніх людей. Власне, формулювання назви розділу із використанням лексеми «деякі» сигналізує про неповноту парадигми, поза увагою залишаються особливості візуальної репрезентації чоловіків, хоча інформація про це авторкою таки принагідно наводиться у порівняльному контексті. У розділі подається авторське розуміння понять *об'єктивація (сексуальна об'єктивація), самооб'єктивація, емпатермент*, простежується їхній вплив на зміни поведінкових патернів чоловіків і жінок, порівнюються типові моделі поведінки чоловіків та жінок як суб'єктів об'єктивації жінки. Авторка робить спроби вийти за межі традиційної дихотомії «жіночого – чоловічого», аналізуючи специфіку візуальної репрезентації небінарного гендеру, окреслюючи його як «сукупність різних небінарних гендерних ідентичностей, що можуть як мати (в собі), так і не мати (в собі) ознаки жіночого та чоловічого гендерів» (с.80). Усвідомлюючи

труднощі зміни усталених підходів, одним із першочергових завдань і найбільших викликів для медіа у цьому контексті називає віднайдення оптимальних способів репрезентації небінарного гендеру «не як іншого, екзотичного, а як звичного соціального феномену». Простежується трансформація візуальних кодів на позначення гендерів; констатується процес добору, пошуку візуальних кодів для оприявлення небінарних ідентичностей, доводиться необхідність доповнення візуальних кодів для позначення небінарних гендерів вербальними. Типові гендерні образи літніх людей в українських серіалах розглядаються із диференціацією на чоловічі (де переважають детерміновані соціально-економічними умовами – «мачо», «переможець», «підприємець», «успішний») і жіночі (сформовані під впливом біологічного детермінізму (образи вагітної, породіллі, матері) та під впливом соціально-економічних умов («берегиня», «доглядальниця», «помічниця», «жертва»), прослідковуються зміни у типових гендерно-стереотипних образах у медійному дискурсі.

Розділ 3 «Обмеження візуальних образів як способу репрезентації гендеру в соціальних медіа» містить результати анонімного онлайн-опитування щодо гендерного досвіду в онлайн-мережах інтернет-користувачів двох фокус-груп із різним соціогуманітарним досвідом – україномовної й англomовної (по 30 чол.). На підставі опрацювання отриманих даних встановлено різноманітність візуальних образів та форматів репрезентації гендеру, його візуальних маркерів; простежено детермінованість підходів до гендерного візуального самовираження культурним та соціальним контекстом, а також виразну потребу в індивідуальному підході до вираження гендерної ідентичності, що, на думку авторки, з часом лише зростатиме – через децентралізовану природу соціальних медіа. Одним із вагомих наукових результатів є оцінка ролі тілесності для візуальної репрезентації гендеру – насамперед за результатами експертного інтерв'ю із дослідником тілесності й гендеру В. Бабенком. Приділяється увага поняттям «гендерна сліпота», «гендерна нейтральність», «ксеногендеризм», робиться висновок щодо можливості/доцільності осмисленої репрезентації

гендеру в соціальних мережах насамперед медіа, брендами, організаціями. Важливим у дослідницькому й практичному відношенні вважаємо підрозділ 3.3 *«Безпекові обмеження візуальних образів як способу репрезентації гендеру в соціальних медіа»*, у якому доводиться вразливість користувачів соціальних мереж (особливо тих, хто відхиляється від традиційних гендерних норм) через візуальну репрезентацію власного гендеру. Дисертанткою зроблено висновок про безпідставність трактування візуальних образів як універсального способу репрезентації гендеру, доступного всім учасникам комунікативного процесу в соціальних медіа. Обґрунтовується, що найбільш безпечним є показ гендерного різноманіття візуальними засобами медіапрофесіоналами, зокрема, через поширення в соціальних медіа повністю сконструйованих художніх візуальних образів, що з часом може сприяти руйнуванню окремих гендерних стереотипів.

Достовірність і наукова новизна одержаних результатів дисертації забезпечуються комплексним осмисленням досліджуваного матеріалу, узагальненням і систематизацією наукових джерел, дотичних до теми дослідження, опрацюванням емпіричного матеріалу із задіяванням найбільш релевантних методів наукового пошуку – теоретичних і практичних (критичного аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення, пояснення, порівняння, експерименту, анкетування фокус-групи, експертної бесіди), використання кожного з яких чітко обґрунтоване й дає достовірні результати.

Робота має теоретичне та практичне значення. У ній представлено всі необхідні рівні наукової новизни отриманих дисертанткою результатів дослідження.

Авторка вперше в українському журналістикознавстві розглядає візуальні образи у контексті гендерної репрезентації як вагому категорію формування медіареальності, досліджує комунікативні тенденції, переваги та обмеження соціальних медіа як децентралізованих просторів візуальної гендерної комунікації, акцентуючи увагу на необхідності урахування безпекових обмежень платформ соціальних медіа щодо візуального репрезентування власної гендерної ідентичності користувачів.

Варто підкреслити, що вибір дисертанткою об'єкта дослідження має самостійне наукове значення, оскільки засвідчує суспільну вагомість проблеми, а також змінює її науковий статус.

На основі опрацювання значного масиву емпіричних матеріалів (стокових зображень, що репрезентують гендер; візуальних гендерних образів в українських вебсеріалах «Секс, Інста і ЗНО» та «FAKE», «Коли ми вдома», «Спіймати Кайдаша», «Перші ластівки», «Папик»; текстів європейських та американських медіа, що репрезентують небінарний гендер; гендерного досвіду користувачів соціальних мережах «Інстаграм», «Фейсбук», «Ютуб», «Тікток» тощо – за період 2020-2024 рр.), залученням результатів наукових досліджень визначеного медіасегменту українських і зарубіжних авторів зроблено низку вартісних і переконливих узагальнень: 1) сформовано комплексну характеристику потенціалу візуальних образів як способу репрезентації гендеру з урахуванням їх семіотичних, текстологічних та технологічних переваг та недоліків; 2) окреслено можливості й доцільність використання та впровадження візуальних гендерних образів у соціальних медіа на основі критичного мислення; 3) встановлено причини диференціювання візуальних гендерних медіаобразів на позитивні та негативні; 4) виокремлено й описано типові моделі гендерної поведінки суб'єктів об'єктивації жінки як складові оповідної стратегії медіатекстів; 5) конкретизовано проблеми візуальної репрезентації небінарного гендеру в українській медіапрактиці; 6) зроблено спробу обґрунтувати особливості дослідження візуальних гендерних образів в медіапросторі з урахуванням гендерного досвіду користувачів соціальних медіа.

Ще одним із позитивних моментів є те, що в формулюваннях авторки на сторінках роботи послідовно враховуються жінки при позначенні широкої аудиторії – через використання фемінітивів (*фахівчиня, науковиця, персонажка* тощо), вживання поряд із маскулінітивами фемінітивів або інших вказівок на стать (наприклад, на с.29 – «*вона або він бачить*», «*дослідниці та дослідники цього напрямку*», с.36 – «*він або вона отримує*» тощо), що сприяє руйнуванню певних гендерних стереотипів і поширенню гендерно коректного мовлення.

Дисертація належним чином візуалізована (містить загалом 14 ілюстрацій, які унаочнюють зміст розділів, стають відправною точкою міркувань авторки).

Повноту викладення основних результатів дисертації в опублікованих працях і рівень апробації висновків і узагальнень авторки вважаємо достатніми, оскільки вони оприлюднені в п'яти наукових публікаціях у фахових наукових журналах, доповідалися на міжнародних і всеукраїнських науково-комунікативних заходах. Фактично матеріал кожного підрозділу апробований окремою статтею, про що робляться виноска на початку кожного розділу. Окремо варто відзначити додаток до дисертації «Візуальні образи як спосіб репрезентації гендеру в соціальних медіа: рекомендації для користувачів соціальних медіа, професіоналів медіа, блогерів та інфлюенсерів, неприбуткових організацій, урядовців та політиків, власників соціальних медіа».

Дотримання вимог академічної доброчесності. Під час опрацювання дисертації фактів порушення академічної доброчесності і текстових запозичень не виявлено.

Характеризуючи позитивно наукові здобутки дисертантки, доцільно висловити й побажання щодо цієї дисертації.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Характеризуючи позитивно наукові здобутки дисертантки, доцільно висловити й побажання щодо цієї дисертації.

1. Здається зовеликою кількістю ключових слів (36), що містить повтори.

2. Позитивним моментом вважаємо інформацію про апробування матеріалу того чи того розділу, підрозділу, однак звертає на себе увагу використання розлогіх цитат із власних публікацій, які варто було б подавати резюмуючи.

3. Робота однозначно розширює наукові горизонти, сприяє введенню в науковий дискурс значного масиву емпіричного матеріалу, глибшому ознайомленню із низкою соціальних платформ, понять і термінів – це авторське досягнення, здобуток, позиція, місія – робити таку інформацію видимою,

зрозумілою. Але наші побажання стосуються підходів до оформлення роботи й самого дослідження. Деякі твердження, визначення, на нашу думку, не отримали належної наукової кваліфікації, не знято наукову дискусійність щодо використання окремих дефініцій, відсутні посилання на лексикографічні чи дослідницькі джерела, коли вводяться і використовуються певні поняття (с.50, с.51; с.129, 131, 137). Здається, стиль викладення в окремих випадках тяжіє радше до публіцистичного, ніж наукового (наприклад, с.74, інші). Науковому ж дискурсу більш притаманні рубриковані, нумеровані списки, переліки (причин, підстав, особливостей, тенденцій, закономірностей (як, наприклад, на с.151).

4. Робота, на нашу думку, однозначно виграла б від більш повного й систематизованого історіографічного нарису аналізованої проблеми, зокрема й з огляду на наукову першість авторки в цьому відношенні. Із наведених у списку використаних джерел (117) лише близько двох десятків цитованих матеріалів – праці українських дослідників і дослідниць. З одного боку, добре, що в науковому українському дискурсі використовуються напрацювання зарубіжних дослідників, в науковий обіг вводиться нова, актуальна інформація. З іншого ж боку, це, очевидно, не вичерпує напрацювань українських дослідників (зокрема публікації О. Росінської, дисертація Т. Мельник («Трансформація образів чоловічого та жіночого в візуальній культурі України періоду незалежності»)), немає у переліку використаних джерел і праць В. Бабенка.

Загальний висновок та оцінка дисертації. Дисертація Коваль Анастасії Сергіївни «Візуальні образи як спосіб репрезентації гендеру у соціальних медіа» характеризується актуальністю, науковою новизною, є завершеним самостійним дослідженням, виконаним на належному науковому рівні, містить нові науково обґрунтовані результати, вмотивовані висновки та має практичне значення.

Усе це дає підстави зробити висновок, що дисертація відповідає вимогам спеціальності 061 «Журналістика», наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 №40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» і затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 №44 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення

разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 21.03.2022 №341, а її авторка, Коваль Анастасія Сергіївна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 061 «Журналістика».

Офіційний опонент:

Доктор наук із соціальних комунікацій,

професор, декан факультету

соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації

Державного податкового університету

Міністерства фінансів України

Наталія ЗИКУН

Державний податковий університет	
Підпис <i>Наталія Зикун</i>	засвідчую:
<i>Зикун</i>	членний секретар
» 20__ р.	